

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

01

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน 2564
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

คติการสร้างพระพุทธรูปจำลองศิลปะพม่าในจังหวัดลำปาง The Beliefs of Created the Replica of the Buddha Footprints, Burmese Art, in Lampang Province

สุทธิรักษ์ นภาพันธุ์

Suthirak Naphaphan

มหาวิทยาลัยเนชั่น

Nation University

ฤๅษีเทพขาว พลอยท่า

Ruesithepkhao Ploytham

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author, Email: suthirak@gmail.com

บทคัดย่อ

ความนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงการเป็นตัวแทนและเป็นพุทธรูปบูชาของอินเดียและศรีลังกานั้น ทำให้ดินแดนใกล้เคียงหรือดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนาได้รับเอาคติเกี่ยวกับการสร้างรอยพระพุทธรูปมาด้วย นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ในไทยและเมียนมามีการสร้างรูปจำลองของ “รอยพระบาท” โดยมีความเชื่อแบบเดียวกันคือ ทำให้ดินแดนที่รูปจำลองของรอยพระบาทนั้นประดิษฐานอยู่กลายเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาโปรด และจะทรงคุ้มครองรักษาตลอดไป ซึ่งรูปพระบาทจำลองที่วัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปางเป็นพระพุทธรูปจำลองสี่รอยที่แกะสลักจากหินหยกขาวเมืองมณฑลเย่ ประเทศเมียนมาร์ แล้วนำมาประดิษฐานที่ประเทศไทย ในปีพุทธศักราช 2446 สันนิษฐานว่าการสร้างพระพุทธรูปสี่รายนี้น่าจะเกิดขึ้นในประเทศไทยและได้แพร่หลายเข้าไปในประเทศเมียนมาร์ เนื่องจากไม่พบพระพุทธรูปสี่รอย ณ ที่ใด ๆ ในประเทศเมียนมาร์

คำสำคัญ: พระพุทธรบาทจำลอง, ศิลปะพม่า, จังหวัดลำปาง

Abstract

The Beliefs of created the replica of the Buddha footprints are one of the representations of the Buddha in India and Sri Lanka, The Buddhapadas are highly revered in all Buddhist countries, especially in Thailand and Myanmar. Since the Buddhist Era in the 22nd century in Thailand and Myanmar has created a replica of the Buddha footprints with the same beliefs that the footprints of the Buddha symbolize the Buddha's presence, as they are believed to be the imprints where the Buddha actually touched the ground as the holy land. In Lampang, Wat Gôr Walukaram, a replica of the Four Buddha Footprints carved from white jade in Mandalay Myanmar. It was enshrined in Thailand in 2446 BE. It is assumed that the creation of this replica of the four Buddha footprints is likely to occur in Thailand and spread into Myanmar because there are no four Buddha footprints anywhere in Myanmar.

Keywords: the replica of Buddha Footprint, Burmese Art, Lampang.

บทนำ

สิ่งเคารพบูชาของมนุษย์ทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันยังได้ปฏิบัติกันอยู่เสมอทางพระพุทธศาสนา การเคารพบูชาสถานที่และวัตถุอันมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเป็นส่วนพระองค์นั้นเริ่มต้นเมื่อครั้งที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ซึ่งสถานที่หลายแห่งในอินเดียซึ่งเชื่อกันว่าพระพุทธรูปเคยประทับหรือเคยเสด็จไปเยี่ยมเยียนได้กลายเป็นปูชนียสถานที่พุทธศาสนิกชนไปนมัสการ บูชาแทนตัวพระองค์ท่านในขณะที่มีได้ทรงประทับอยู่ ณ ที่นั้น สถานที่บางแห่งยังเชื่อกันว่ามีร่องรอยการสัมผัสของพระพุทธรูปปรากฏอยู่เป็นถาวร เป็นสักขีพยานถึงการที่ได้เสด็จมาและเป็นที่ระลึกถึงพระองค์ และพระ

ธรรมอันพระองค์ได้ประทานไว้แก่โลก ดังในมหาปริณิพพานสูตรว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จลวงลับไป สังเวชนียสถาน 4 แห่งนี้เป็นที่กัลปบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู สังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือ 1) ตถาคตประสูติ 2) ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ 3) ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม และ 4) ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 151: 202)

รอยพระพุทธรูปนั้นเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีมาก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปไว้แทนพระพุทธรูปองค์มาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณและยังคงสืบเนื่องเรื่อยมาจนปัจจุบันการนับถือรอยพระพุทธรูปเป็นเจดีย์สถานนั้น ซึ่งเกิดจากคติ 2 คติ คือ คติของอินเดียและคติของศรีลังกา ซึ่งคติของชาวอินเดียนั้น เดิมถือกันตั้งแต่ต้นพุทธกาลว่าไม่ควรสร้างรูปเทวดาหรือมนุษย์ขึ้นเพื่อบูชา จึงไม่มีการสร้างรูปเคารพหรือตัวแทนของพระพุทธรูป (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2511: 22-23) แต่จะมีการสร้างสัญลักษณ์ต่างๆ แทน เช่น ถ้าจะกล่าวถึงตอนที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้ นั้น จะสลักเป็นภาพต้นโพธิ์และมีพุทธบัลลังก์อยู่ใต้ต้นโพธิ์ มีการสร้างธรรมจักร ซึ่งหมายถึงตอนที่พระพุทธรูปทรงแสดงธรรม เป็นต้น ส่วนคติที่ถือกันในลังกานั้นเกิดขึ้นภายหลังซึ่งอ้างว่าพระพุทธรูปได้เหยียบรอยพระพุทธรูปไว้เป็นที่ที่สาธุชนสักการบูชา (มณวิภาเจียจันทร์พงษ์, ม.ป.ป.: 14) และได้มีการแพร่หลายไปยังดินแดนใกล้เคียงที่มีการนับถือพระพุทธรูปศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รอยพระพุทธรูปเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพบูชา ความนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงการเป็นตัวแทนและเป็นพุทธรูปของอินเดียและศรีลังกานั้นทำให้ดินแดนใกล้เคียงหรือดินแดนที่นับถือพระพุทธรูปศาสนาได้รับเอาคติเกี่ยวกับการสร้างรอยพระพุทธรูปมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นในประเทศเมียนมาร์ เขมร และไทย นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ในพม่าและไทยมีการสร้างรูปจำลองของ “รอยพระบาท” ในทุกภาคของประเทศ และรอยพระบาทจำลองในประเทศไทยมีหลายแห่ง เช่น จังหวัดลำปางพบที่วัดเกาะวาลูการาม จังหวัดลำปาง เป็นพระพุทธรูปจำลองสี่รอยที่แกะสลักจากหินหยกขาวที่เมืองมณฑลเลย์ ประเทศเมียนมาร์ แล้วนำลงเรือมาประเทศไทยในปีพุทธศักราช 2467 โดยสร้างมณฑปจตุรทิศศิลปะพม่าครอบพระพุทธรูปจำลองไว้ ซึ่งคติการสร้างรูปรอยพระบาทซ้อน 4 รอยนี้มีได้พบทั่ว ๆ ไปในทุกสถานที่ ในประเทศเมียนมาร์เองก็พบน้อยมากและในประเทศศรีลังกาก็ไม่เคยพบรอยพระบาทลักษณะนี้ สันนิษฐานว่าการทำพระพุทธรูปสี่รอยนี้น่าจะเกิดในประเทศไทยและ

คงได้แพร่หลายเข้าไปในประเทศเมียนมาร์ ในบทความนี้จะกล่าวถึง ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูป ประเภทรอยพระพุทธรูป รูปแบบและลักษณะของรอยพระพุทธรูปที่รอยวัดเกาะวาลุการาม คติการสร้างรอยพระพุทธรูป และความสัมพันธ์ของรอยพระพุทธรูปที่รอยศิลปะพม่ากับประเทศไทย

ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูป

ความเชื่อเรื่องรอยเท้าว่าเป็นรูปรอยที่ประทับลงในโลก โดยการปรากฏกายหรือการสัมผัสของเทพเจ้า หรือผู้มีความศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ หรือว่าเป็นเครื่องหมายที่บรรพบุรุษทิ้งไว้เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติของบุคคลรุ่นหลัง เป็นความเชื่อสากลที่มีพบอยู่ในอารยธรรมของเกือบทุกถิ่นในโลก ในอารยธรรมอินเดียโบราณ รอยเท้าหรือการก้าวย่างอันเป็นเหตุเกิดของรอยเท้า นั้นนอกจากจะหมายถึงการปรากฏอยู่เป็นนิรันดร์ของเทพเจ้า และปูชนียบุคคลแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะและความมีอำนาจเหนือสถานที่และบุคคลในสถานที่นั้น ๆ

ในอรรถนิยามพุทธธรรมสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 14 ข้อ 240: 207) องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้ทรงถือกำเนิดในโลกมนุษย์เป็นวาระสุดท้ายก็ได้เหยียบพื้นดินด้วยฝ่าเท้าอันสม่าเสมอ มีพระพักตร์ทางทิศเหนือ กระทำการก้าวพระบาท 7 ก้าวบนพื้นธรณี ทรงตรัสอสาธิตวาจา คือวาจาอันประกาศความสูงสุดของพระพุทธรองค์ในทิศทั้ง 7 อันประกอบเป็นจักรวาล นอกจากนั้นยังได้ทรงเหยียบพื้นธรณีอีกครั้งต่อหน้าเทวดา พระราชา พระอรหันต์ และบุคคลทั้งหลายเมื่อได้เสด็จกลับมาสู่โลกมนุษย์ หลังจากเสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อโปรดพระพุทธรูปมารดา

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปไว้หลายครั้ง เช่น โทณสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 21 ข้อ 58-60: 36-37) กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทไว้เพื่อให้โทณพราหมณ์ได้เห็น ได้แก่อยกจักรมีซี่ก้านตั้งพื้นซี่ มีกง มีดุมครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระพุทธเจ้า และเกิดศรัทธาติดตามหาพระพุทธเจ้าจนพบ ทำให้สามารถเข้าถึงพุทธธรรมได้ หรือใน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงการประทับรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าในอดีต ที่ทรงประทับไว้เพื่อให้หมู่ชนทั้งหลายได้กราบไหว้หลังการจากไปแห่งพระองค์

ในอรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย เรื่องพระนางสามาวดี ได้กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธร่องค์พระพุทธร่องค์ได้ทรงประทับไว้เพื่อโปรดคันทียะพราหมณ์กับนางพราหมณีภรรยา นางพราหมณีกล่าวทนายลักษณะรอยเท้าพระพุทธรูปให้สามีฟังว่า คนราคจริต รอยเท้าจะเว้าตรงกลาง คนโทสจริต รอยเท้าจะจิกปลาย ส่วนรอยเท้านี้เป็นของคนหมดกิเลสแล้วคือรอยพระพุทธรูปเรียบเสมอกัน เมื่อสองสามีภรรยาตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธรูปก็ได้บรรลุเป็นพระอนาคามี

อรรถกถาปุณณวาทสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 3 ข้อ 2: 442-449) ได้กล่าวถึงการเสด็จเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ในสถานที่ห่างไกลและทิ้งรอยพระพุทธรูปเอาไว้เพื่ออนุเคราะห์แก่บุคคลในรุ่นหลังของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เสด็จไปในที่อันห่างไกลจากเมืองสาวัตถี 300 โยชน์ คือ ประมาณ 4,800 กิโลเมตร ทรงประทับรอยพระบาทโดยเจตนาไว้ 2 ครั้ง ครั้งหนึ่งบนฝั่งแม่น้ำนัมมทาตามคำขอของพญานาคผู้อาศัยอยู่ในแม่น้ำนั้น ลักษณะรอยพระบาทนั้นเมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิดกลายเป็นรอยพระบาทที่ถึงสักการะอย่างยิ่ง และอีกครั้งบนภูเขาสัจจพันธ์เพื่อประทานแก่ฤๅษีผู้ซึ่งได้เปลี่ยนศาสนามายอมรับพระพุทธรูป ทรงแสดงรอยพระบาทไว้บนหลังแผ่น หินทิปเหมือนประทับตราไว้บนก้อนดินเหนียวสด

พงศาวดารมหายศของลังกากล่าวถึงการประทับรอยพระบาทเป็นวาระที่ 3 บนยอดภูเขาสมณภูฏ ประทานแก่เหล่าเทวดาประจำท้องถื่น และวิญญานธรรมชาติที่พิทักษ์รักษาเกาะลังกา ต่อมา วรรณกรรมภาษาบาลีรุ่นหลังในประเทศไทยเพิ่มจำนวนสถานที่ที่พระพุทธร่องค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ในโลกเป็น 5 แห่ง ได้แก่ สุวณณมาลิก สุวณณปีพพต สมณภูฏ โยนกปุระ และแม่น้ำนัมมทา ในขณะที่ตำนานพื้นเมืองของพม่า ไทย เขมร และลาว ต่างอ้างว่าพระพุทธรูปได้เคยเสด็จมาเยือนประเทศของตน และได้ประทับรอยพระบาทไว้ในสถานที่หลายแห่งเพื่อเป็นสวัสดิมงคล และเป็นเครื่องเตือนใจแก่พระพุทธรูปศาสนิกชนในดินแดนนั้น (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 9)

รอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปประทับลงมีความหมายว่า พระพุทธรูปได้เข้าไปประกาศพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ ณ ที่แห่งนั้นแล้ว ชาวพุทธจึงสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อให้เป็นพยานแก่ชาวโลกว่า พระพุทธรูปได้เสด็จมาประกอบพระพุทธรูปกิจ ณ สถานที่แห่งนั้น (พระปริยัติโมลี (พิน ปาสาทิโก), 2496: 31) หลังจากพระพุทธรูปปรินิพพานแล้ว เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึงประเทศไหน พุทธศาสนิกชนในประเทศ

นั่นก็ได้สร้างรอยพระพุทธรูปขึ้นเป็นพุทธเจดีย์ประหนึ่งว่า ดินแดนแห่งนี้พระพุทธรเจ้าได้เสด็จเข้ามาเหยียบแล้ว

ประเภทของรอยพระพุทธรูป

รูปรอยที่เชื่อกันว่า คือ รอยพระบาทของพระพุทธรเจ้า เป็นปูชนียวัตถุที่ชาวพุทธได้กราบไหว้บูชามาแต่พุทธกาลจนถึงปัจจุบัน รอยพระพุทธรูปแบ่งได้เป็น 3 ประเภท (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 10) ดังนี้

1) บริโภคเจดีย์ หมายถึง สถานที่ที่พระพุทธรเจ้าเคยประทับ หรือวัตถุที่พระพุทธรเจ้าเคย ใช้สอยหรือสัมผัส เป็นรอยที่คล้ายรอยเท้าที่ปรากฏตามที่ตั้งต่าง ๆ โดยมักเป็นรอยเดี่ยว รอยที่เกิดจากธรรมชาติที่พบอยู่บนภูเขา หินหรือพื้นอื่น ๆ เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรองค์เคยเหยียบประทับไว้เมื่อคราวไปยังสถานที่แห่งนั้น

2) บริโภคเจดีย์โดยสมมติ คือ รอยพระพุทธรูปจำลองที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยวัสดุต่าง ๆ โดยถือว่าการจำลองมาจาก “รอยพระพุทธรูปอันแท้จริง” ที่พระพุทธรองค์ประทับประทานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ โดยถือว่ามีอานุภาพเสมือนรอยพระบาทอันแท้จริงสามารถบังเกิดความเป็นสิริมงคลให้ปรากฏในสถานที่นั้น ๆ ดังดั่งพระพุทธรองค์ได้เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ เกิดอานาจพุทธคุณปกปักรักษาให้เป็นนิรันดร์ รอยพระพุทธรูปจำลองที่พบในปัจจุบันนั้น มีทั้งที่เป็นแบบรอยเดี่ยว รอยคู่ และรอยพระบาทจำนวน 4 รอยเหยียบซ้ำทับกัน

3) อุเทสิกเจดีย์ คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรเจ้า หรือเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธรองค์ โดยมากมักทำเป็นพระพุทธรูปคู่ ซึ่งเป็นการประดิษฐ์มาตั้งแต่สมัยที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป สืบเนื่องจากความเชื่อดั้งเดิมที่นับถือว่าพระพุทธรเจ้านั้น ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดจะมาเสมอเหมือนได้ ดังภาษาบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “อปปฏิม” แปลว่า “ไม่มีภาพที่เทียบเท่า” ปรากฏในสมัยต่อมาจึงเริ่มมีการสร้างรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นที่ระลึกถึง หรือเป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธรองค์ เช่น ธรรมจักร ต้นโพธิ์ บัลลังก์ รวมทั้งรูปและรอยพระพุทธรูปที่เป็นรอยคู่ตนเอง

คติการสร้างรอยพระพุทธรูป

คติการสร้างรอยพระพุทธรูปนั้นจากอดีตมานั้นพบว่า หลักฐานการบูชารอยพระบาทในอินเดียนั้นปรากฏตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คือ พุทธศตวรรษที่ 3 และคงจะบูชาสืบต่อไปจนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้เสื่อมไปจากอินเดีย พบหลักฐานการบูชารอยพระบาทและรูปพระบาทในศิลปะอินเดียเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 5 รูปที่พบส่วนใหญ่เชื่อว่ามีเจตนาทำเป็นรูปจำลองฝ่าพระบาทสำหรับเคารพบูชาแทนองค์พระพุทธรูป อันสอดคล้องกับประเพณีอินเดียที่กระทำความเคารพบุคคลที่พึงเคารพบูชาที่เท้า หรือโดยการแตะต้องรอยเท้าของท่านผู้นั้น รูปพระบาทที่มนุษย์ทำขึ้นเพื่อสมมติเป็นรอยพระบาทที่พระพุทธรูปองค์ได้ทรงประทับไว้ มีพบอยู่ที่ติราช ลุ่มแม่น้ำสวต เขตแคว้นคันธาระโบราณ เป็นรอยสกัดเว้าลงไปใ้ก้นหิน มีตัวอักษรแบบขโรษฐี เขียนกำกับไว้ว่า “นี่คือรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าสากยมุนี” (นันทนา ชุตินันท์, 2533: 11)

รอยพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดในอินเดียที่พบที่การุหุและสาณูจี เป็นรูปพระบาทคู่ มีสัญลักษณ์รูปจักรอันหมายถึงพระธรรมจักรปรากฏอยู่กลางฝ่าพระบาททั้งสอง ต่อมาสมัยพุทธศตวรรษที่ 7-8 เริ่มมีรูปมณฑลอื่น ๆ ที่นิยมใช้เป็นประเพณีในสมัยนั้น เช่น สวรรค์ ตรีรัตน์ ภัทรปฐ และดอกบัว รูปพระบาทมีลักษณะเป็นธรรมชาติ ในพุทธศตวรรษที่ 8 - 9 รูปพระบาทเริ่มมีรูปทรงที่ไม่เป็นธรรมชาติ กลายเป็นเส้นตรงและวงโค้งทรงเรขาคณิต สัญลักษณ์รอบพระธรรมจักรมีมากขึ้นตามคติเรื่องมณฑล 8 ที่นิยมกันทั่วไปในอินเดียคือ คันฉ่อง ขอช้าง ปลาครุฑ ตรีรัตน์ หม้อน้ำ ศรีวิศวะ สวรรค์ และวัชรมาน การทำรูปพระบาทได้เสื่อมลงหลังจากมีการสร้างพระพุทธรูปในพุทธศตวรรษที่ 6 และได้เริ่มหมดไปตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ 10 แต่ความเชื่อเรื่องรอยพระบาทยังมีอยู่ต่อไปในอินเดีย

ส่วนรูปพระบาทที่พบในศรีลังกา คือ รูปพระบาทคู่และรูปพระบาทเดี่ยว รูปพระบาทคู่ทำตามแบบและประเพณีที่รับมาจากศิลปะอินเดียแบบอมราวดี มีวิวัฒนาการที่มีลักษณะง่ายลงกว่าตัวอย่างที่รับมาจากอินเดีย และมีการเพิ่มรายละเอียดอันเป็นลักษณะของลังกาเอง รูปมณฑลประดับอยู่มีมากกว่า 8 ส่วนรูปพระบาทเดี่ยวเป็นลักษณะงานประติมากรรมจะสลักเว้าลงไปใ้แผ่นหินหรือทำเป็นรอยเส้นขีดลงไปใ้หิน รูปพระบาทชนิดนี้เชื่อว่ามีเจตนาจำลองรอยพระบาทบนเขาสุมนกูฏ เสมือนรอยพระบาทอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าที่มีพลังอำนาจอันจะบันดาลให้สถานที่ที่รอยพระบาทนั้นประดิษฐานอยู่กลายเป็นสถานที่อันมีมงคลอันพระพุทธรูปเจ้าเคยโปรดเคยสัมผัส และได้ทรงพิทักษ์รักษาต่อไป

การจำลองปูชนียวัตถุและสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ในพุทธประวัติเช่นนี้มีตัวอย่างอยู่ทุกยุคสมัย มีการจำลอง “ศรีบาทลัญจนา” บนภูเขาสมณภูฏากับทั่ว ๆ ไปในลังกา และในต่างประเทศเช่นประเทศไทย เพื่อถ่ายทอดสวัสดิมงคลที่พระพุทธเจ้าได้เคยประทานไว้ ภูเขานั้นให้กับสถานที่อื่น ๆ ทั่วเกาะลังกา และอาณาจักรใหม่ที่ได้ออมรับนับถือพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นประเพณีการเคารพบูชารอยพระพุทธบาทในประเทศต่าง ๆ ตั้งแต่จุดเริ่มต้นคืออินเดีย ศรีลังกา และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือพม่า ซึ่งมีการบูชารอยพระพุทธบาทพร้อมสัญลักษณ์รูปมงคล 108 ประการอันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะพุกาม ซึ่งแบบไทยก็เป็นเช่นเดียวกัน โดยพบในยุคกรุงสุโขทัยและอยุธยาตอนต้นแม้จะมีความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย

ส่วนมงคล 108 ประการในฝ่าพระบาท พบว่ามีการกล่าวไว้ในมหาปทานสูตรในคัมภีร์ชินลัทธิการุญิกา แต่งโดยพระธรรมทัตตแห่งลังกาในพุทธศตวรรษที่ 14 จากรูปมงคลเป็น 3 ประการ และเป็น 8 ประการ ครั้นต่อมาได้เพิ่มรูปมงคลให้มากขึ้นถึง 108 ประการ ทั้งในรอยพระพุทธบาทคู่และรอยพระพุทธบาทเดี่ยวซึ่งนิยมสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน มงคล 108 ประการนี้ประกอบขึ้นด้วย 1) มงคลประเภทที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ 2) ประเภทที่เป็นเครื่องประกอบบารมีของกษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ 3) ประเภทที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมและนามธรรมของสุคติภพในจักรวาล เมื่อรวมกันแล้วมงคลทั้ง 108 ประการนี้แสดงออกถึงความมีสภาวะครอบจักรวาลของพระพุทธเจ้าและพระบารมีอันคุ้มครองและให้สิริมงคลต่อผู้ที่ได้ยึดถือพระองค์เป็นที่พึ่ง

ในลัทธิของประเทศไทยมีรอยพระพุทธบาทปรากฏอยู่ในท้องที่ต่าง ๆ หลายแห่ง มีทั้งรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับไว้ด้วยพระองค์เอง และรอยพระพุทธบาทที่มีการสร้างขึ้นมามากด้วย พุทธศตวรรษที่ 21 รอยพระพุทธบาทที่นิยมสร้างในลัทธิอนันตนั้นมักจะพบการทำรูปพระพุทธบาท 4 รอยซ้อนกัน เป็นการแสดงรอยสัมผัสของฝ่าเท้าพระพุทธเจ้าว่าโลกเราได้มีพระพุทธเจ้ามาเหยียบ และประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้อย่างมั่นคงแล้วถึง 4 พระองค์ คือ พระกกุสันธสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโกนาคมน์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประทับลงไว้ ณ ตำแหน่งเดียวกัน (มณฑิร ศุภลักษณ์, ม.ป.ป.: 45-47) ซึ่งปรากฏในวรรณคดีท้องถิ่นที่เล่าถึงเหตุการณ์ที่ข้าแล้วข้าอีกในสมัยพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ว่า สถานที่หลายแห่งในดินแดนแถบนั้นทั้งหมดได้รับพระพรและพิทักษ์คุ้มครองจากพระพุทธเจ้าไม่ใช่เพียงพระองค์เดียว

แต่จากองค์อื่น ๆ ด้วย เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลกของทางภาคเหนือ ความเชื่อเช่นนี้แพร่หลายอยู่ทั่วไปในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ เช่น พม่า เขมร และภาคกลางของประเทศไทย แต่ไม่มีตัวอย่างใดที่บ่งบอกว่าเก่าแก่กว่าที่ได้พบในล้านนา คือ สมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และรูปหนึ่งในจำนวนนี้มีจารึกยืนยันว่าทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.2025 รอยพระบาทแบบ 4 รอย ที่พบในภาคกลางของประเทศไทยนั้น เกือบทั้งหมดมีอายุอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ หรือไม่ก็มีประวัติย้ายมาจากเมืองเหนือหรือทำเลียนแบบรอยพระพุทธรูปในเมืองเหนือ (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 38) นอกจากนี้ลักษณะการนับถือบูชา รอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้านั้น มีความโยงใยอย่างแน่นแฟ้นกับความเชื่อที่ว่าดินแดนของตนเองเป็น “เขตศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาและจะเป็นที่สถิตสถาพรของพระพุทธรูปศาสนาตามพุทธทำนาย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2546: 120-122) โดยมีความเชื่อแบบเดียวกันคือ ทำให้ดินแดนที่รูปจำลองของรอยพระบาทนั้นประดิษฐานอยู่กลายเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาโปรด และจะทรงคุ้มครองรักษาตลอดไป (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 33)

พระพุทธรูปจำลองสี่รอย วัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปาง

วัดเกาะวาลุการาม สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2430 เดิมพื้นที่วัดนี้เป็นเกาะกลางแม่น้ำวัง จึงเรียกกันว่า “วัดเกาะ” สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2449 มีเนื้อที่ทั้งสิ้น 9 ไร่ 2 งาน ตั้งอยู่ที่ถนนตลาดเก่า อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เลียบแม่น้ำวังทางทิศเหนือ (กรมการศาสนา, 2532: 19-20)

มูลเหตุของการสร้างวัดเกาะวาลุการาม คือ ถนนตลาดจีนหรือตลาดเก่าในปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งของห้างร้านย่านค้าขายตลอดทั้งสาย เจ้าของห้างร้านโดยมากเป็นชาวต่างถิ่นไม่ใช่เป็นคนพื้นเมืองลำปางโดยตรง ส่วนใหญ่เป็นชาวพม่าที่มาทำป่าไม้และค้าขายชาวไทยใหญ่ ชาวอินเดีย ต่อมาชาวจีนเริ่มเข้ามาพร้อมกับเรือสินค้า บางครอบครัวอพยพมาจากบ้านเมืองอื่นมาตั้งรกรากขึ้นที่นี่ โดยมากอพยพมาจากภาคกลางเป็นต้นว่า กรุงเทพมหานคร ปากน้ำโพ นครสวรรค์ กำแพงเพชร ครอบครัวทั้งหลายเหล่านั้นเมื่ออพยพไปอยู่ที่ใดเป็นกลุ่มก้อนมักไปสร้างวัดให้ใกล้บ้านตนตามสมควรในที่ที่เหมาะสมเป็นของตนเองสักแห่งหนึ่ง หรือหลายแห่งแล้วแต่โอกาส เมื่อพ่อค้าแม่ค้าคบดีแถวถนนตลาดจีนเหล่านั้นตั้งใจจะสร้างวัดก็เห็นว่าเกาะกลางที่แยกแม่น้ำวังออกเป็นสองแควในแควใกล้หรือ

หลังบ้านของตนอยู่นี้พอจะข้ามไปมาอุปถัมภ์ทำบุญสุนทานได้สะดวก ทั้งตั้งอยู่ในที่แยกออกไปเป็นสัดส่วนต่างหาก ไม่ปะปนกับชุมชนคนค้าขายแต่อย่างใด เป็นทำเลร่มเย็นเหมาะสมเป็นบริเวณอารามสถานได้ดี ผู้ศรัทธาก่อตั้งในรุ่นแรก ๆ มีมากมายอาจกล่าวได้ว่า พ่อค้าแม่ค้า พาณิชย์ คหบดีที่ตั้งเคหสถานบ้านเรือนในแถวตลาดจันทลุดทั้งสายได้ให้ความอุปถัมภ์ค้ำชูมาทั้งสิ้น

หลวงพ่อกрім เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดเกาะवालुการาม เป็นผู้นำในการสร้างเจดีย์สถาปัตยกรรมแบบพม่า รวมไปถึงมณฑปจตุรทิศศิลปะพม่าครอบพระพุทธรูปจำลองสี่รอย ซึ่งแกะสลักจากหินหยกขาวเมืองมณฑลพะลัย ประเทศพม่าหรือเมียร์มาร์ในปัจจุบัน แล้วนำลงเรือมา มีบันทึกว่า “วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2467 หลวงกำจรวาณิช นางบุญชู สีนานนท์ ได้สร้างรอยพระพุทธรูปนี้ไว้” (กิตติศักดิ์ เสงฆฎีกุล, 2553: 76-77) รอยพระพุทธรูปสี่รอย วัดเกาะवालुการาม จังหวัดลำปาง ถือเป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชาตามคติพระพุทธรูปศาสนาประเภท “อุเทสิกะเจดีย์” คือ สิ่งที่ได้สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเจ้า หรือเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธรูปองค์

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปสี่รอย ศิลปะพม่า วัดเกาะवालุการาม จ.ลำปาง
ที่มา นายฤทธิเทพขาว พลอยทำ

จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดลำปางในช่วงยุคทองช่วงหนึ่ง (พ.ศ. 2425– 2440) สมัยเจ้าธนรัตน์ห้วยขวลิตเจ้าผู้ครองนคร ลำปางองค์ที่ 9 นครลำปางมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในฐานะของศูนย์กลางการค้าไม้สักภาคเหนือในสมัยนั้น ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้เป็นช่วงเวลาที่มีการติดต่อค้าขายไม้และการเข้ามาทำสัมปทานไม้ในบริเวณภาคเหนือระหว่างอังกฤษ เจ้าเมืองลำปางและคหบดีชาวพม่า โดยได้ใช้แรงงานจากพม่าในการทำไม้มาสร้างวัดหรือสถานที่อันเป็นที่พึ่งทางจิตใจ

คติการสร้างพระพุทธรูปจำลองศิลปะพม่าในจังหวัดลำปาง

การสร้างรอยพระบาทในจังหวัดลำปาง โดยเฉพาะวัดเกาะวาลุการามเป็นศิลปะแนวคติ ความเชื่อของชาวพม่าซึ่งมีคติ คือ ให้ความเคารพต่อธรรมชาติที่มีบุญคุณทุกอย่าง เมื่อตนมีอาชีพตัดไม้โค่นต้นไม้ในป่าย่อมต้องขอขมาต่อธรรมชาติ หนทางหนึ่งก็คือ การสร้างวัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ พร้อมกับอธิษฐานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าปกป้องคุ้มครองตนเองมิให้มีภัย เมื่อชาวพม่าที่เข้ามาอาศัยอยู่ในลำปางจึงได้นำเอาศิลปกรรมแบบมันตะเล่ย์เข้ามาด้วย และความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้สร้างวัดแบบศิลปะพม่าไว้หลายแห่ง ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม การประดิษฐ์ตกแต่ง รวมไปถึงพุทธลักษณะของพระพุทธรูปจะเป็นแบบพม่า ดังนั้น งานสถาปัตยกรรมแบบพม่าในล้านนาที่ผ่านมาพบว่าส่วนใหญ่เป็นการสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2400-2460 จึงมีรูปแบบและลักษณะดังกล่าว

ลักษณะของพระพุทธรูปที่รอยวัดเกาะวาลุการาม พระพุทธรูปจำลองที่รอยสลักบนหินหยกสีขาว มีขนาดความกว้าง 1 เมตร 20 เซนติเมตร ความยาว 2 เมตร 20 เซนติเมตร พระพุทธรูปข้างซ้ายซ้อนกันสี่รอย นิ้วพระบาทเป็นรูปหอยสังข์ ลักษณะการวางลายลักษณะมงคล 108 ประการอยู่ในตาราง มีรูปธรรมจักรซ้อนดอกบัวบานอยู่ในตำแหน่งใกล้สันเท้า มีพระอรหันต์ประทับนั่งประนมมือบูชารอยพระบาทอยู่ทั้งขวาและซ้าย

รูปแบบศิลปะพระพุทธรูปที่รอยศิลปะมันตะเล่ย์ที่วัดเกาะวาลุการามนั้น มีลักษณะรูปพระบาทซ้อนกันสี่รอย มีวงล้อมรอบรอยพระพุทธรูปสองแนวแกะสลักเป็นรูปสัตว์หิมพานต์วางเรียงเป็นแนวนอนรอบรอยพระบาท รอยพระบาทสามรอยด้านล่างแสดงลวดลายมงคลเหมือนกับลายมงคลวงนอกสูตรรอบรอยพระบาทรอยที่สี่ ลักษณะของรอย

พระบาทรอยที่สี่หรือชั้นบนสุด วางธรรมจักรซ้อนดอกบัวบานอยู่ในตำแหน่งใกล้สันเท้า นิ้วพระบาทเป็นรูปหอยสังข์ทั้ง 5 นิ้ว ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนมาจากยุคพุกาม มีลักษณะการวางลายลักษณะมงคล 108 ประการสลักอยู่ในตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัสเล็ก ๆ 108 ตาราง เต็มฝ่าเท้าและล้อมธรรมจักรที่อยู่ตรงสันเท้า 1 แถว เนื้อที่ด้านกว้างของฝ่าเท้าแบ่งออกเป็น 9 แถว รายการลวดลายมงคล 108 ประการน่าจะมีความใกล้เคียงตามแบบพุกาม การจัดระบบของมงคล 108 เป็นแผนผังจักรวาลในมิติด้านตั้ง แต่เรียงลายลักษณะวนหรือเรียงเข้าหาสู่จุดศูนย์กลางคือธรรมจักรแบบของพุกาม เพียงแต่รูปธรรมจักรที่เคยอยู่กลางพระบาทเคลื่อนลงมาใกล้สันเท้าตามแบบมณฑะเลย์ โดยแถวบนสุดเป็นเครื่องประกอบबारมีของของกษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ เช่นเศวตฉัตร พระขรรค์ บัลลังก์ บัวสาย ส่วนกลางของแนวตารางปรากฏเป็นรูปปราสาท 3 ชั้นคล้ายเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ 22 หลัง ซึ่งหมายถึงสวรรค์กามาวจร 6 ชั้น พรหมโลก 16 ชั้น รอบรูปปราสาทเป็นพวงกิ่งเทวดา สัตว์ป่า หิมพานต์ ถัดไปจะเป็นเรื่องราวทวีปน้อย ๆ ทวีปทั้ง 4 ภูเขาทั้ง 7 แม่น้ำใหญ่ 7 สาย สระใหญ่ 7 สระ สระอินดาต ทะเลสาบ ต้นไม้ สิ่งของสถานที่ของมนุษย์โลกเรียงรอบตามตารางลงไปถึงด้านล่างธรรมจักรเป็นมหาสมุทรพร้อมด้วยสัตว์น้ำ ซึ่งเป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมและนามธรรมของสุคติภพในจักรวาล ส่วนสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ เช่น สังข์ขาวทักษิณาวรรต ปลาทองคู่ กงจักรคู่ อยู่บริเวณด้านข้างของตาราง ซึ่งลวดลายมงคลน่าจะได้รับการปรับเปลี่ยนมาจากรอยพระพุทธรูปที่เจดีย์โลกนาถ และเจดีย์ชเวสิคอน เมืองพุกาม เพียงแต่ลวดลายมงคลมีการยกยื้องตำแหน่งกันเล็กน้อย

เมื่อพิจารณาตามคติการสร้างรอยพระพุทธรูป จะเห็นได้ว่า ลักษณะรอยพระบาทนับตั้งแต่มีการสร้างนั้นได้มีการพัฒนาไปตามแนวความคิดมีลักษณะซับซ้อนขึ้นเป็นลำดับ มีการพัฒนารูปแบบไปในแต่ละประเทศ หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับการทำรูปพระบาทในประเทศพม่ามีอายุอยู่ในสมัยเมืองพุกาม พบรูปพระบาทปรากฏอยู่ในแผ่นหินบริเวณสลูที่สำคัญและในงานจิตรกรรมภายในพุทธสถานหลายแห่งในพุกาม ความแพร่หลายของคติการบูชารูปพระบาทที่พบในพม่าคงได้รับแรงบันดาลใจจากการติดต่อกับศรีลังกาในพุทธศตวรรษที่ 17-18

รูปพระบาทสมัยพุกามตอนต้น ทำเป็นทรงแบบเรขาคณิตที่มีเส้นข้างขนานกันบนฝ่าเท้ามีรูปมงคล 108 ประการตามคำบรรยายลักษณะในคัมภีร์ จัดเรียงบนฝ่าเท้าในพื้นที่ที่แบ่งเป็นตาราง เรียงเริ่มต้นที่ใต้หัวแม่โป้งทั้งซ้ายและขวาตามแนวนอน แล้วเวียนไป

โดยรอบทำวงแคบเข้าหาศูนย์กลาง เนื้อที่ด้านกว้างของฝ่าเท้าแบ่งเป็นเก้าแนว และนิ้วพระบาทมีเพียงวงก้นหอยและแนวเส้นโค้งประดับ

สมัยพุทธกาลตอนปลาย คือพุทธศตวรรษที่ 18-19 มักมีรูปหอยสังข์เล็ก ๆ ประดับร่วมกับลายเส้นที่อยู่บนนิ้วเท้า และเนื้อที่ด้านกว้างของฝ่าเท้ามักแบ่งออกเป็น 8 แนว แต่สัญลักษณ์ 108 ทำตามระเบียบเดิมคือตั้งต้นที่ใต้นิ้วหัวแม่โป้ง ทำวงแคบเวียนเข้าสู่จุดศูนย์กลางที่เป็นรูปธรรมจักรขนาดเล็ก หลังพุทธศตวรรษที่ 22 พบว่า รูปธรรมจักรที่เคยอยู่กลางพระบาทจะเคลื่อนที่ลงมาใกล้สันเท้าและมีลักษณะคล้ายดอกบัวบานมากกว่าจักรรูปมงคล 108 มีทั้งเรียงเป็นแนวตามตารางแบบพุทกาม และเรียงตามระบบใหม่เป็นวงแทรกอยู่ในธรรมจักรที่มีขนาดใหญ่เกือบเต็มส่วนกว้างของเท้า

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 รอยพระบาทที่พบในพม่ามีลักษณะคล้ายเป็นสี่รอยซ้อนกันอยู่ โดยทำตามคติที่ว่ารอยพระบาทนี้ได้ถูกประทับลงบนจุดเดียวกับที่พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งสามเคยประทับไว้ ทำให้เชื่อว่าความบังดาลใจในการทำรอยพระบาทสี่รอยนี้ไม่ได้รับมาจากลังกา และดูไม่นิยมในคติที่อ้างถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าศากยมุนี ว่าเป็นเพียงการกระทำซ้ำซ้อนย้อนรอยอดีตที่ผ่านมาแล้วตามคติที่ว่ารอยพระบาทนี้ได้ถูกประทับลงบนจุดเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งสามได้เคยประทับไว้ คตินี้มีความเชื่อในสภาวะและความสืบต่อเป็นนิรันดร์ของพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่การแสดงออกของคตินี้ในรูปพระบาทสี่รอยซ้อนกันมิได้พบทั่ว ๆ ไปในทุกสถานที่และพบได้น้อยมากในพม่า ด้วยเหตุนี้ การศึกษารูปแบบรอยพระบาทสี่รอยจึงไม่ได้มีการศึกษาการจัดวางรูปแบบและส่วนองค์ประกอบของรอยพระพุทบาทสี่รอยมากนัก ซึ่งรอยพระพุทบาทสี่รอยศิลปะมณฑลเฉ่ย์ ที่ประดิษฐาน ณ วัดเกาะวาลุการามจึงมีเอกลักษณ์เฉพาะที่ไม่เหมือนกับรอยพระพุทบาทในสมัยอื่น

จากประวัติศาสตร์และศิลปะพม่าหรือเมียนมาร์แบ่งเป็น 4 ระยะ (เชษฐ ติงส์ ญชลี, 2558: 296-297) คือ สมัยที่ 1 (พุทธศตวรรษที่ 12-16) ศิลปะเขตรและสะเทิม สมัยที่ 2 (พุทธศตวรรษที่ 16-19) ศิลปะพุทกาม สมัยที่ 3 (พุทธศตวรรษที่ 19-23) ศิลปะอังวะและมอญหงสาวดี และสมัยที่ 4 (พุทธศตวรรษที่ 23-25) ศิลปะอมรปุระและมณฑลเฉ่ย์ ข้อมูลของพระพุทบาทสี่รอยที่นำมาจากเมืองมณฑลเฉ่ย์เพื่อประดิษฐาน ณ วัดเกาะวาลุการาม ในปี พ.ศ. 2467 ซึ่งอยู่ในยุคศิลปะมณฑลเฉ่ย์และในการศึกษาเรื่องรอยพระพุทบาทก็มีการพบว่ามีการสร้างพระพุทบาทสี่รอยในพุทธศตวรรษที่ 23 คือ ยุคศิลปะมณฑลเฉ่ย์ที่

เป็นศิลปะสุดท้ายในระบบการปกครองแบบจารีตโบราณของพม่า ซึ่งสมัยมณฑลเหล่านั้น ศิลปะสกุลช่างต่าง ๆ ในเมียนมาร์ได้ถูกหล่อหลอมเป็นหนึ่งเดียวที่มีเอกลักษณ์เป็นสามัญในทุกสกุลช่าง หรือที่นักประวัติศาสตร์นิยมเรียกว่าเป็นยุคทองหรือสมัยที่เป็นยุคทองของศิลปะแบบบริสุทธฺ์ของพม่า (สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, 2550: 56) เพราะศิลปะทุกสกุลช่างต่างเป็นศิลปะร่วมสมัยที่มีจุดหลักสำคัญแบบมณฑลเดียวกันอย่างมีเอกภาพทั้งหมดในยุคสมัยนี้ เพราะเมืองราชธานีมณฑลเหล่านั้นมีความหมายทางพุทธจักรอันหมายถึงศูนย์กลางจักรวาลทางพระพุทธศาสนา ศิลปะมณฑลเหล่านั้นช่วงอายุในสมัยหลังสุดในช่วงสมัยประวัติศาสตร์พม่ายังคงไว้ซึ่งความงดงาม อ่อนช้อย อ่อนหวาน นุ่มนวลประติประดอย ไม่แพ้ความงามของศิลปะยุคสมัยอื่น (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2540: 110) ในส่วนของพระพุทธรูปแบบมณฑลเหล่านั้นมักหล่อด้วยสำริดหรือนิยมแกะสลักด้วยไม้แล้วปิดทองตาม สำหรับงานไม้แกะสลักที่มณฑลเหล่านี้จัดว่าเป็นฝีมือชั้นเยี่ยมมีชื่อเสียงอย่างมาก หรือหินหยกสีขาวแกะสลักเช่น พระพุทธรูปหินอ่อนซึ่งไม่ปรากฏมากนักในที่อื่น ๆ จึงเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของศิลปะรูปแบบมณฑลเหล่านั้น โดยเฉพาะพระพุทธรูปหยกขาวใหญ่ที่สุดในโลกที่วัดเจ้าตอจีแกะสลักด้วยหยกขาวแท้ซึ่งมีความสวยงามเป็นอย่างมาก ส่วนพระพุทธรูปหล่อหยกขาวฝีมือช่างมณฑลที่วัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปาง ก็มีความสวยงามเช่นกัน

เมื่อมีการสร้างและแนวคิดเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปที่มีปรากฏหลักฐานว่า พระพุทธรูปซ้อนสี่รอยมิได้พบทั่ว ๆ ไปในประเทศพม่า ทำให้นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า แรงบันดาลใจในการสร้างรอยพระพุทธรูปซ้อนกันสี่รายน่าจะเกิดขึ้นมาก่อนในภาคเหนือหรืออาณาจักรล้านนาของประเทศไทย โดยในพุทธศตวรรษที่ 21 นิยมทำรอยพระพุทธรูปสี่รอยซ้อนกัน แสดงเป็นรอยสัมผัสของฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้าในอดีตทั้ง 3 พระองค์ และขององค์พระศรีศากยมุนีที่ได้ประทับลงไว้ ณ ตำแหน่งเดียวกัน ตำนานหรือวรรณคดีท้องถิ่นที่เขียนขึ้นในสมัยเดียวกันเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกในสมัยของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ว่าสถานที่หลายแห่งในดินแดนแถบนั้นทั้งหมดได้รับพระพรและการพิทักษ์จากจากพระพุทธเจ้า ไม่เพียงแต่พระองค์เดียวแต่จากองค์อื่น ๆ ที่ได้อุบัติมาแล้วและที่จะเกิดตามมาในอนาคตอีกด้วยเช่น ตำนานพระพุทธรูปสี่รอย ตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือพุทธตำนาน ตัวอย่างเช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับของวัดกุฎา อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น ความเชื่อเช่นนี้ได้แพร่หลายอยู่ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ และการทำรูปรอยพระพุทธรูปสี่รอยซ้อนกันมิได้มีอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น แต่พบในเขมร และพม่าด้วย

เพียงแต่ไม่มีตัวอย่างใดที่บ่งบอกว่าเก่าแก่กว่าที่ได้พบในล้านนาคือสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และรูปพระบาทหนึ่งในจำนวนนี้มีจารึกยืนยันว่าทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.2025 (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 38) จากสภาพภูมิศาสตร์ที่ใกล้ชิดกันนี้เองทำให้รูปแบบศิลปกรรมแพร่ขยายเข้ามาสู่ศิลปะมณฑลพะเยา แต่รูปแบบลวดลายในรอยพระบาทสะท้อนให้เห็นถึงการมีลักษณะเฉพาะตัวและรักษาเอกลักษณ์ของศิลปะมณฑลพะเยาเพราะไม่พบการวางลวดลายมงคลบนรอยพระบาทแบบมณฑลพะเยาในที่ใด ๆ เลย

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะของพม่าได้กล่าวถึงงานประติมากรรมพระพุทธรูปหายากไว้น้อยมาก และจังหวัดลำปางเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีวัดสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมพม่าอันวิจิตรสวยงามชวนให้น่าศึกษาเรียนรู้หลายแห่ง แต่พระพุทธรูปจำลองสี่รอยหายากศิลปะมณฑลพะเยาที่วัดเกาะวาลุการามยังไม่มีเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายทั้งที่มีความงดงามและมีคุณค่ามหาศาลในฐานะปูมหมายเหตุบอกเล่าเรื่องราวภูมิหลังครั้งเก่า และเป็นศิลปกรรมแบบพม่าที่รุ่งเรืองทางภาคเหนือของไทย ดังนั้น การศึกษารูปแบบทางศิลปะของพระพุทธรูปสี่รอยโดยเฉพาะงานประติมากรรมแกะสลักบนหายากด้วยช่างมณฑลพะเยาจึงเป็นงานพุทธศิลป์ที่ควรค่าต่อการศึกษาค้นคว้าหาความรู้เรื่องศิลปการสร้างที่มีจำกัดมากในยุคปัจจุบัน ทั้งคุณค่าของความเชื่อและการบูชารอยพระพุทธรูปในล้านนากับประเทศพม่า รวมถึงการอนุรักษ์ การพัฒนา และการจัดงานประเพณีการบูชารอยพระพุทธรูปไว้เป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้าและคำสอนพระพุทธศาสนาของชาวจังหวัดลำปางที่ปรากฏในวัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปางสืบต่อไป

สรุป

รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการเสด็จเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนนั้น ๆ เพื่อการเคารพบูชาและเพื่อระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า การบูชารอยพระพุทธรูปในสังคมที่พระพุทธศาสนาได้กลายมาเป็นศาสนาหลักนั้นได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการปรับและรับวัฒนธรรมจากภายนอกให้เข้ากับพื้นถิ่นได้อย่างกลมกลืน ลักษณะที่ไม่ตายตัวในการสร้างสัญลักษณ์ทางคติพุทธศาสนาได้ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาแผ่ไปได้ในผู้คนทุกระดับชั้นและมั่นคงยืนนานจนกระทั่งคติในการบูชารอยพระพุทธรูปได้กลายเป็นประเพณีที่มีการเฉลิมฉลองหรือไปเคารพสักการะตามเทศกาล หรือไปจาริกแสวงบุญตามแหล่งอันเป็นที่ประดิษฐานรอย

พระพุทธรูปนั้น เป็นการสืบต่อพระพุทธรูปศาสนาให้คงอยู่สืบไป

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2532). **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กิตติศักดิ์ เสงฆ์กุล. (2553). **กาดกองต้า ย่านเก่าเล่าเรื่องเมืองลำปาง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชน ปากเกร็ด.
- เชษฐ ติงสณัฐ. (2558). **ประวัติศาสตร์ศิลปะ อินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2511). **อธิบายเรื่องพระบาท**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). **รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- พรศิลป์ รัตนชุตเดช. (ม.ป.ป.). **ภาพถ่ายเส้นพุทธศิลป์ล้านนา**. จัดพิมพ์เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ วัดสวนดอก 30 กันยายน 2554.
- พระปริยัติโมลี (ฟื้น ปาสาทิโก). (2496). **รอยพระพุทธรูป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ร.ส.พ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปลชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มณวิภา เจียจันทร์พงษ์. (ม.ป.ป.). **รายงานการวิจัยการศึกษาเรื่องตำนานพระพุทธรูปและพระธาตุ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- มณฑิร ศุภลักษณ์. (2541). **รอยพระพุทธรูปในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.ที.พี. เวิลด์ มีเดีย จำกัด.

- มณีรัตน์ รัตน์ง. (2546). **ประติมากรรมประดับศาสนสถานพม่าในเมืองลำปาง**. เชียงใหม่ : ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2546). **ศิลปะล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. (2550). **พระพุทธรูปศิลปะพม่า ประวัติศาสตร์ชนชาติพม่ากับประติมากรรมในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สยามอินเตอร์เนชั่นแนล บุคส์.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2540). **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.